

ПАВЛЕ С. РАДУСИНОВИЋ, Титоград

ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ ТРАДИЦИОНАЛНОГ РИБОЛОВА НА СКАДАРСКОМ ЈЕЗЕРУ

Становништво релативно широке приобалне зоне Скадарског језера је практично од искона било упућено на риболов. Повољни природни услови језера са издашном количином рибе били су основа за рекомпензацију релативно неповољних услова живота у околном крашком залеђу. Упућено на константно коришћење Језера као богатог ресурса исхране, становништво је израдом риболовних оруђа, његовом употребом и начинима лова и спремања рибе, те посебно формама друштвене, ближе речено, поглавито колективне организације лова и његове расподеле, временом формирало такве облике риболова да су они, због устаљене вишевековне примјене, постали саставни, неодвојив дио традиционалног живота и рада људи овога краја. Овим саопштењем желимо само да назначимо и укратко размотримо те облике. Они се, према свом предмету и одликама, могу сврстати у три категорије. Прва се односи на риболовна оруђа, њихове одлике и употребу, другом су обухваћени облици риболова и домаће прераде рибе, а трећом форме традиционалних власничких права и организације риболова. Природним и друштвено-историјским чиниоцима условљене, оне су међузависно дале главни печат традиционалном риболову, који се, иако је већ од краја XIX и нарочито од првих деценија XX вијека постепено нестајао, рудиментарно задржао до наших дана. Наравно, најспорије су се мијењала и осавремењивала риболовна средства и, зависно од њих, начини риболова и спремања рибе у домаћој радиности. За категорију традиционалних власничких права, у чијој се обичајно-правној сфери особито истиче развој племенске заједнице Цеклинских риболова, карактеристично је то, да се она, мада се може рећи нужно, ипак релативно упорно одржавала (и у основи одржала) све до корјенитијих општих друштвено-економских промјена насталих у нас последије другог свјетског рата.

I

Риболовна оруђа на Скадарском језеру су од најранијег доба прављена од средстава које је нудила природна средина. Пријезерска макрофитска и приобална периодично плављена мезофитска вегетацијска зона пружале су и пружају основу за израду разноврсних направа од дрвета. Исто тако, наиме, као што су се, рецимо, из прве зоне могла користити већа дебла за израду једноставних, из једног комада издубљених чунова (чамаца), тако се и савитљиво барско грање и пруже могло користити за прављење разних облика плетених предмета. Тако се, на примјер, направа од врбовог пружа, звана врша, сматра најстаријом справом за лов укљева. О њеној примјени на риболовима у подручју Каруча пише М. Болица 1614. године. Међу оруђима, пак, прављеним од метала свакако су најстарије удице и ошћа. Њихова израда и примјена се, за разлику од врше која је остала готово непромијењена, стално усавршавала. Риболовне израђевине од пружа за дуго, а неке ни до наших дана, нијесу могле да истисну разна плетива од текстилних сировина, која су се на језеру почела користити знатно касније. То је и разумљиво, јер риболовци из пријезерских насеља у изобиљу врбовог пружа и разног шибља налазе довољно јефтиног материјала за прављење разних кошевитих предмета.

У језерским риболовима најприје се, посебно укљева, углавном ловила помоћу врша. Тек, по свој прилици у првој половини XIX вијека, када се почео користити гриб,¹ као вјероватно и друге укљевне мреже, почиње постепено истискивање лова вршама, кошевима и заграђивањем помоћу љеса. Временом, сами усавршавајући рибарске справе, покрајовани су сем гриба почели да употребљавају и друге врсте мрежа. Изобилан улов рибе подстицао је и одговарајућу домаћу радиност у којој су од свиленог конца прављене мреже, а у пријезерским кућицама сушила се осољена риба, претежно укљева. Свилена буба се гајила у прибрежним селима — Бобији, Друшићима, Додошима, Метеризима, Превлаци, Рвашима, Дујеви и др.

Међу старијим направама које су се извјесно до недавно (или до данас) задржале у употреби, ваља споменути слиједеће: врша, вршица, кош, кошић, коца, даљан, калимера, удица, пари, ошћа, карић, притисак, сак, гревуља и загажња. Новије, пак, и веће, мрежасте направе, којима су претходне временом све више уступале мјесто: су: сачмарица или самоловка, укљевни велики

¹ Гриб — у Црној Гори значи „велика мрежа којом се по блату Скадарскоме хвата риба“, каже Вук Караџић у своме Рјечнику. Ријеч потиче од новогрчког грипос — „(рибарска) мрежа“. Године 1931. С. Лопичић пише да „ова велика мрежа може да улови по неки пут одједном по 50.000 килограма ситне рибе, а бива више пута де се у њој, са ситном рибом улови јегуље, крапа и скобаља у мањој количини, а и младица“. (С. Лопичић, Цеклински риболови, Алманах — шематизам Зетске бановине, Сарајево, 1931, с. 84).

и скобаљни мали гриб, као и друге мреже, зване стајачице и пливарице.

Врша. — Исплетена је од танког врбовог и другог прућа у облику крушке. Има два отвора — доњи за улазак рибе и горњи за њено вађење. Дуга је 1—1,20 m и има промјер 0,50—0,60 m. Према М. Болици, који описује употребу врша за лов укљеве на Базагuru, може се закључити да је она била дуга око 2 m. Њоме се лови и јегуља, а исто тако и брцак као мамац за јегуљу (види слику).

Вршица. — Израђује се као врша. Издужена је за око 1 m са промјером од 30—40 cm. Исплетена је тако да јегуља у њој може да види мамац — брцака. Има два отвора, за исту сврху као и код врше.

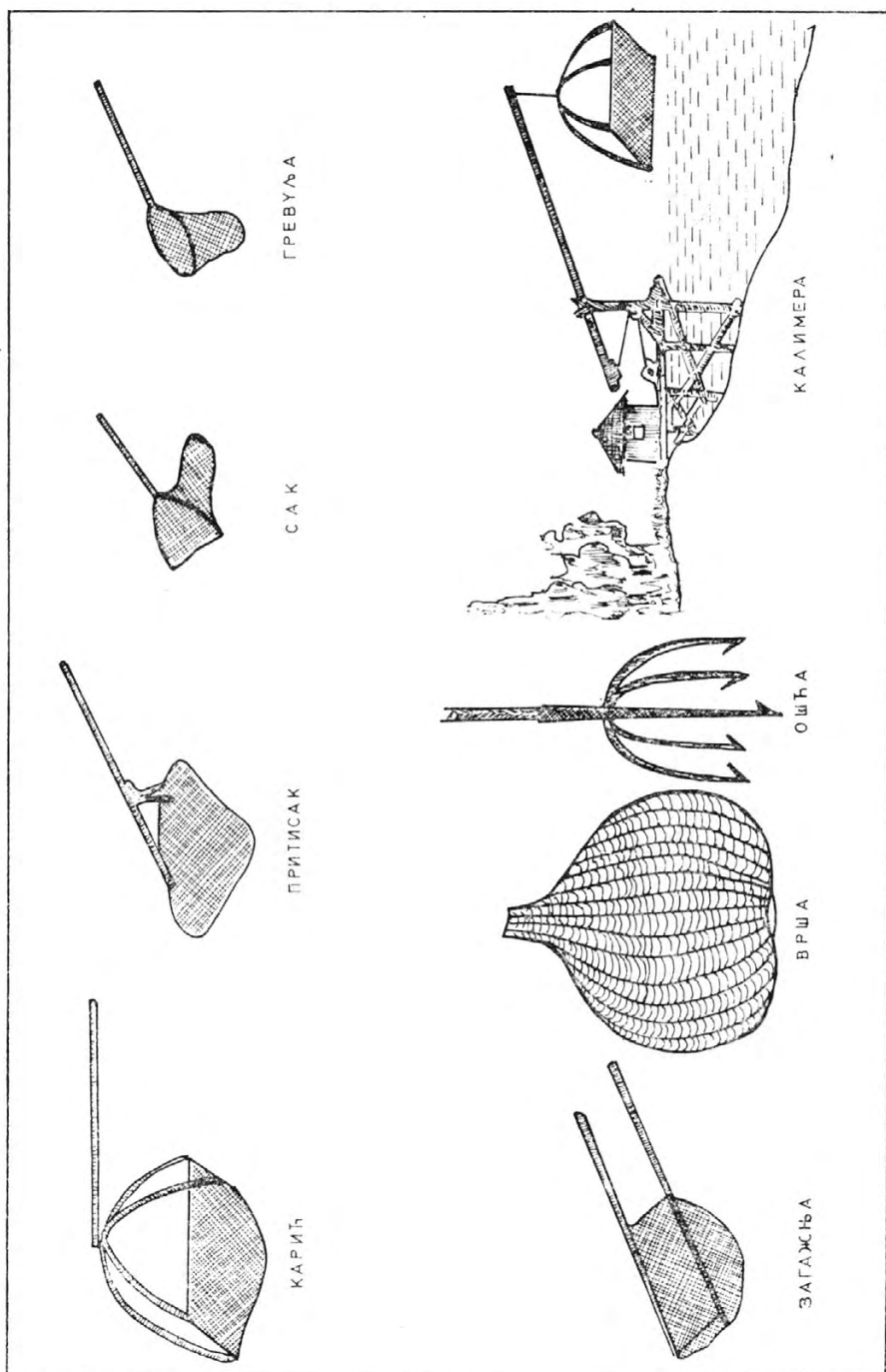
Кош. — Исплетен је од прућа; дуг је до 1 m, а широк до 80 cm. Највише се користи за лов клијена и мањег шарана и јегуље.

Кошић. — Има промјер око 80 cm. Обично је оплетен од дебљег прућа да скобаљ из њега не може да изађе.

Као непомичне рибарске справе на језеру су се, особито раније, користиле *коца* и *даљан*. Прва се поставља на погодним мјестима у приобалној води. Прави се од колаца и прућа; кружног је облика и има отвор, тако да се риба (поглавито шаран) лови жива. Друга се прави на плићим дјеловима ријека или потока. Са њихове обје стране направи се у облику лијевка ограда од камена ил љеса. На крају љеса намјести се кош, тако да риба ношена струјом у њега упада. Познати су даљани на Бојани.

Калимера. — Као релативно стара, калимера је умногоме функционална рибарска справа. Ипак, она је данас у мањој примјени. Има облик карића, чије стране могу бити дуге и до 5 m. Састоји се из два унакрсно постављена и према доље савијена дрвета за која је привезана наборана мрежа, тако да личи на врећу. Калимера се поставља на мјестима гдје се крећу рибаљајата, обично на обалама ријека и потока или на улазу у луке, заливе и затоне. На уз обалу побијеном колцу, који је при врху рачваст, постави се полуга за коју је причвршћена мрежа. На супротној страни за полугу је везан камен, који при спуштању мреже у воду до дубине од 1—2 m држи равнотежу полуге. Помоћу њега је лакше вадити мреже. Повлачењем за канап мрежа се вади, улов узима и опет спушта. Њоме се може ловити дању и ноћу, а у мутној води улов јој је већи. На добро одабраном мјесту за једну ноћ калимером може да се улови 400—500 kg рибе. Она може бити стална и покретна (види слику).

Удица. — Дужина трске, конца и удице, те врста мамца на њој, зависе од различитих потреба — мјеста лова и врсте рибе. Као једна од најстаријих справа за лов, она је и данас у најраспрострањенијој употреби.

Пари. — Праве се од крутог шпага дугог по 150 до 200 m. На њему се размакнуто привезу комади шпага са удицама. Ради бољег улова тамно су обојени. На удицама, за лов јегуље намиче се брцак. Служе и за улов шарана.

Ошћа. — Састоје се из пет оштрих металних зубаца који полазе из једне основе. Средњи зубац звани калауз је најдужи. Зубци су насађени на дршку дугу 2—4 m. Ошћима се углавном лови крап, особито у вријеме његовог мријешћења. Тада се ноћу, помоћу лампи постављених на чамцима доста лако лове велики примјерци и велике количине крапа. У новије вријеме се због обезбјеђивања нормалне репродукције шарана ова врста лова забрањује (види слику).

Карић. — Омања је мрежа (3×3 m) квадратног облика, исплетена од ланеног или памучног конца. Крајевима је причвршћена са два унакрсно савијена и повезана штапа која се држе на мотки (види слику). Сличан њему је и *бадач*. Разликује се по изради мреже и употреби.

Притисак. — Такође је омања мрежаста врећа, звана куљар, привезана за обруч чији је пречник 1,5—2 m. Обруч је причвршћен за штап којим се справа држи и за два његова мања крака (види слику).

Сак. — Готово је полукружног облика. На крају његове дршке су два полусавијена крака повезана са једним штапићем. За такав оквир привезана је набрана мрежа тако да образује куљар, дуг око 1 m. Користи се обично на лијевцима преграђених потока, који се њиме затворе, тако да у њега улази риба ношена струјом. Помоћу њега се највише лови скобаљ (види слику).

Гревуља. — Елипсоидног је облика са омањим промјером. На обручу причвршћеном за дршку привезана је густа мрежа која чини куљар (види слику).

Загажња. — Мала мрежа, дуга и широка по 1,5 m. Привезана је у наборима за два паралелна штапа, тако да има облик положене полувреће. Кад се њоме лови треба загазити у воду, па јој отуда и назив (види слику).

Сачмарица или самоловка. — Као мрежа кружног облика баца се у плитку воду и својим наглим падом и спуштањем до дна хвата рибу. Ободом мреже прикачене су оловне куглице како би се при паду боље приљубила уз дно. При бацању мрежа се рашири као кишобран. Пошто је рубом мреже повезан конопцац који је на око један метар висине везан за једну узицу (канап) што кроз горњи отвор, широк око 10 cm, провирује ван, то рибар при вађењу мреже стеже узицу, те прикупљајући обод, захвата рибу као у врећи.

Укљевни или велики греб. — Највећа је мрежа и поглавито служи за лов укљеве. Може бити дуг 200—300 m, а висок 16—20 m. Поред средишњег највећег дијела, званог врећа или куљар,

има и два крила (краја), према којима висина гриба опада на 2—3 m. Користи се углавном за лов у криптодепресијама.

Мали или скобаљни гриб. — Сличан је великом грибу; дуг је 150—200 m; на врећи је висок до 10 m, а на крилима се смањује до 1—2 m. И он се, као и претходни, потеже из воде и, као и укљевни, припада мрежама потегачама. Служи за улов скобаља, шарана, пастрмке и друге рибе.

Од мрежа стајачица, помоћу којих се највише лови у литоралу и пелагијалу језера, у употреби су разне врсте. Носе назив по врсти рибе која се са њима лови. Такве су скобаљна, укљевна, пастрмна и крапњача (за лов шарана). Дуге су обично 30—80 m, а високе до 4 m. Најприје су израђиване од ланеног конца, затим од памучног, а данас све више од синтетичког материјала. Исто важи и за мреже пливарице.

II

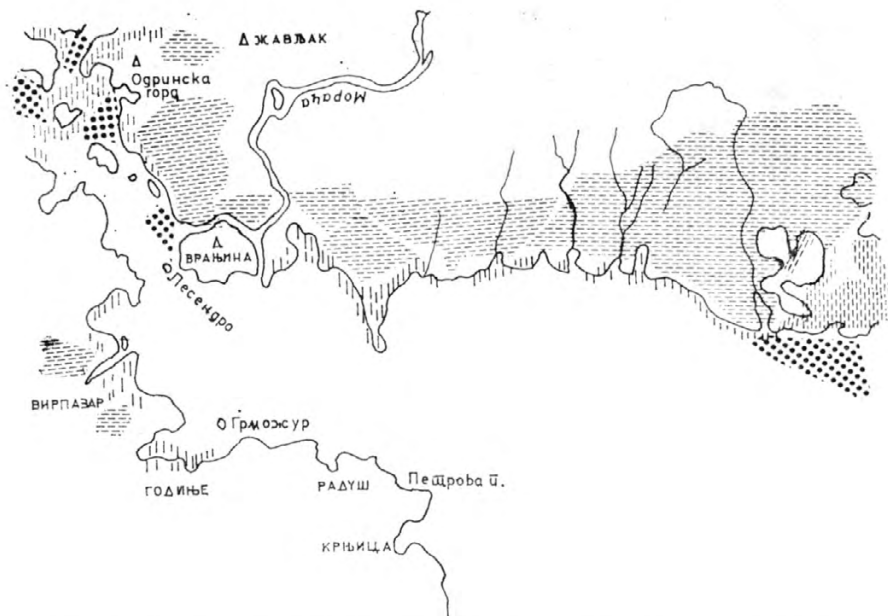
Што се тиче начина улова, они су се развијали паралелно са усавршавањем рибарског алата. Глобално гледано у њиховом развоју се издвајају два периода. Примјена риболовних оруђа од дрвета сеже до почетка XIX вијека, а отада, мада су се и та оруђа примјењивала до савременог доба, доминирала је примјена мрежолких, односно ефикаснијих средстава за риболов.

Многи испитивачи, путописци и публицисти, међу којима се истичу М. Болица, П. А. Ровински, А. Јовићевић, Д. Франетовић, Ј. Лопичић и други, писали су, поред осталог, било потпуније или фрагментарно и о начинима риболова на Скадарском језеру. Потпунији приказ о њима дали су посебно А. Јовићевић, П. Ровински и Д. Франетовић.²

Начини ефикаснијег риболова природно су претпостављали ангажовање већег броја људи и тиме свакако били од не малог утицаја на формирање колективних облика рада и производње. Риба као природно добро, њена масовност и циклично кретање током године, те периодични боравак у великим риболовистима, захтијевали су, вјероватно од најстаријих времена, примјену групних облика лова. Такви облици су нужно били заступљени како при употреби ранијих, примитивнијих средстава за риболов, тако и новијих, савременијих. На свим познатим ловиштима рибари су прије свега морали вршити знатне припреме. Међу

² П. А. Ровински, Черногорија в јејо прошлом и настајашћем, II, 1, Санктпетербург 1897, с. 718—736; Д. Франетовић, Хисторија поморства и рибарства Црне Горе до 1918. године, Титоград 1960, с. 453—478; М. Болица, Опис Скадарског санцака, Венеција 1614; (П. А. Ровински, исто, I, Санктпетербург 1888, с. 800—803); А. Јовићевић, Скадарско језеро и риболов на њему, Београд 1909, с. 194—217; исти, Риболов на Скадарском језеру, Записи III, јул—август 1928, с. 34—42; Ј. Лопичић, Цеклински риболови, Наше море, 3, Дубровник 1960, с. 136—138.

њима, најважније су се састојале у побијању коља око риболова, за које су се везивале од прућа исплетене љесе, којима су се ловишта затварала. У тако заграђеном ловишту побијани су стубови за које су привезиване врше и кошеви. „Стубови су били пободени на удаљености 5—6 m један од другог. Од врха једног до врха другог стуба била је натегнута дивља лоза провучена кроз просврдлани стуб. Између два стуба, на дивљој лози која је у то вријеме служила као коноп, било је привезано десет врша, а остале су вјешане у вис. На стубовима су се налазиле и по двије рупе у размаку од скоро једног метра. Ово су стари рибари разјаснили тиме што је дивља лоза била натегнута на горњој рупи кад је био висок водостај, а код ниског водостаја била је на доњој рупи, како би чун испод натегнуте лозе могао да прође“³.

Приобални појас макрофитске вегетације на Скадарском језеру

У свом опису М. Болица говори и о риболовима на једном дијелу Цеклинских риболова. Та риболовишта назива Базагур, а сем на њему он описује и риболов у Каручком заливу у који се преко Базагура улази. Ту се, каже он, „налази кружни залив (un teatro in aqua), окружен веома високим дрвећем“⁴. Када настаје вријеме укљеве, која овдје долази зими, тада из Жаб-

³ Д. Франетовић, исто, с. 454.

⁴ М. Болица, исто, с. 800—801.

љака и са других страна полазе риболовци са чуновима издубљеним из једног дрвета, према Базагүру (Каручком заливу — П.Р.), гдје их се окупи по 400—500, што ће рећи да је у овим ловиштима полагаало врше више од 400 кућа. Само Жабљак је, према Болица, тада имао 250 кућа. Из Боличиног описа види се да је улов обављан помоћу врша, кошева и љеса, дакле средствима искључиво прављеним од плетеног прућа. У том заливу, пише Болица, „пространом око једну квадратну миљу на дужини од 3—4 сежња (један млетачки сежањ износи 1,74 m), смјештају се прибори од прућа... Свако зна своје мјесто и свој риболовни прибор; имају двије, три, пет и до десет плетенки... Често продају своје мјесто за 40—50 талира на годину...“⁵ Сам

„Око“ Каруч

почетак лова Болица спектакуларно приказује, описујући и корисно судјеловање птица нораца, које гутајући укљеве, растјерују њихова јата и утјерују их у врше. Тих птица је било толико да су при полијетању са риболовишта прекривали их као црни облаци. Те птице се нијесу смјеле убијати, како због њихове помоћи у лову, тако и због тога што се по њиховом кретању (попут галебова) одређивало кретање рибљих јата.

Међу многим предањима о „давном добу“ на језеру, има и оних која се односе на начине риболова. Према једном од њих, основаном и увјерљивом, рибари су на одређеним риболовним

⁵ Исто, с. 801.

мјестима постављали љесе, на којима су биле сразмјерно размјештене рупе, отприлике величине шаке. На спољној страни љесе намјештане су врше, тако да су укљеве тјеране норцима бјегале кроз рупе у врше. На крају лова рупе би се затвориле а врша са рибом вадила.

С друге стране, интересантан је био начин одређивања мјеста за ловљење на одређеном риболову у једној сезони. Свака кућа је имала дио у одређеном ловишту, а један рибар је могао да заступа највише десет кућа. У самом лову рибари су се удруживали у групе са по десет врша. Толико их се управо и могло поставити између два стуба. Отуда се и група називала „лоза“. Сама расподјела мјеста између стубова вршила се на „брушкет“. Човјека окренутог леђима према риболову насумице су питали коме ће се које мјесто додијелити. На тај начин сваком рибару (заступнику), до последњег мјеста, одређивао се положај на ловишту⁶.

Сама пак накнада управи риболова, звана „лавја“, састојала се у томе што је управа, ради своје годишње добити, имала право да постави по три врше поред једне љесе, односно четири ако су двије љесе, и то на најбољем мјесту. То право управа је, обично за једну сезону, продавала по 40—50 талира. Према предању, истим називом звао се и седми дио уловљене рибе на ловишту Грабу, који се давао владици Сави Петровићу⁷. Претпоставља се да су Цеклињани, извјесно вријеме послје откупа риболова од Турака 1734. године, примјењивали исти начин распоређивања мјеста у ловиштима, наслеђујући од жабљачких Турака — „брушкет“, „лозу“ и „лавју“, за које се зна да су још из времена када је Болица описао поменуће риболове.

Постепено, све већом употребом риболовних средстава плетених од конца (ланеног, памучног и свиленог) улов се увећавао, а уложени рад у цјелини смањивао. Усавршавање риболовних средстава, међутим, није умањило потребу за колективним облицима рада, који не само да се нијесу смањивали, већ напротив, уз организованији начин лова, увећавали. С обзиром на природу посла, колективни облици рада, па самим тим и расподјеле, давали су веће производне ефекте. Преузимањем најбољих риболова у западном дијелу Скадарског језера од стране Цеклињана, такви, нужни облици рада, веома повољно су се уклопили и поистовјетили са реалним могућностима колективне експлоатације природних добара, у овом случају од стране једне племенске организације која је могла организовати и одговарајуће облике рада ради њиховог бољег коришћења.

⁶ А. Јовићевић, Скадарско језеро и риболов на њему, с. 229.

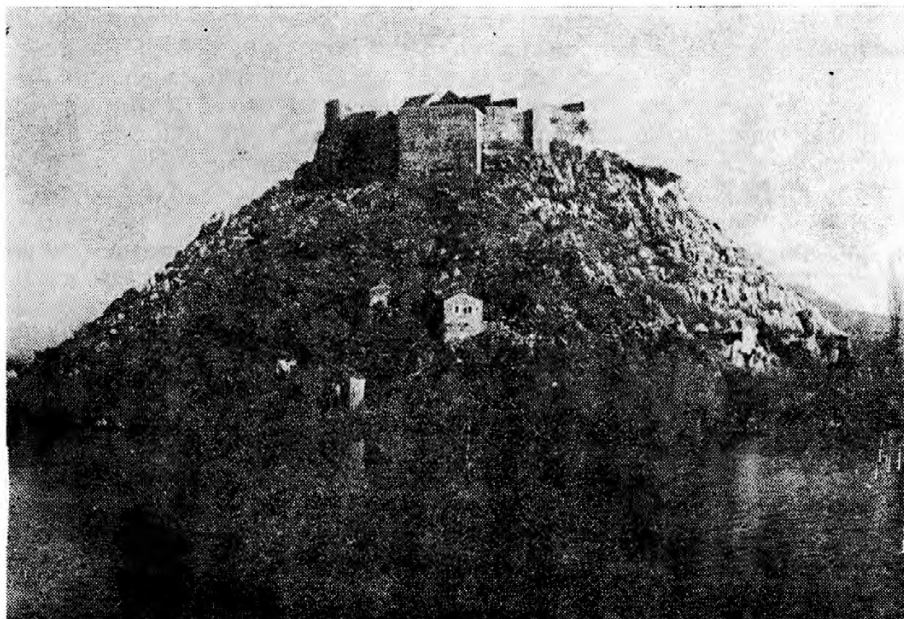
⁷ „Лафа руски значи плаћа, а рибари су ово изговарали лавја, а и лаба. Болица је ово узео као лаба (лундра) — бродска којом се вози по Скадарском језеру, па је превео на талијански као „барца“, (Д. Франетовић), исто, с. 457; Д. Вуксан, Петар I Петровић Његош и његово доба, Цетиње 1951, с. 368).

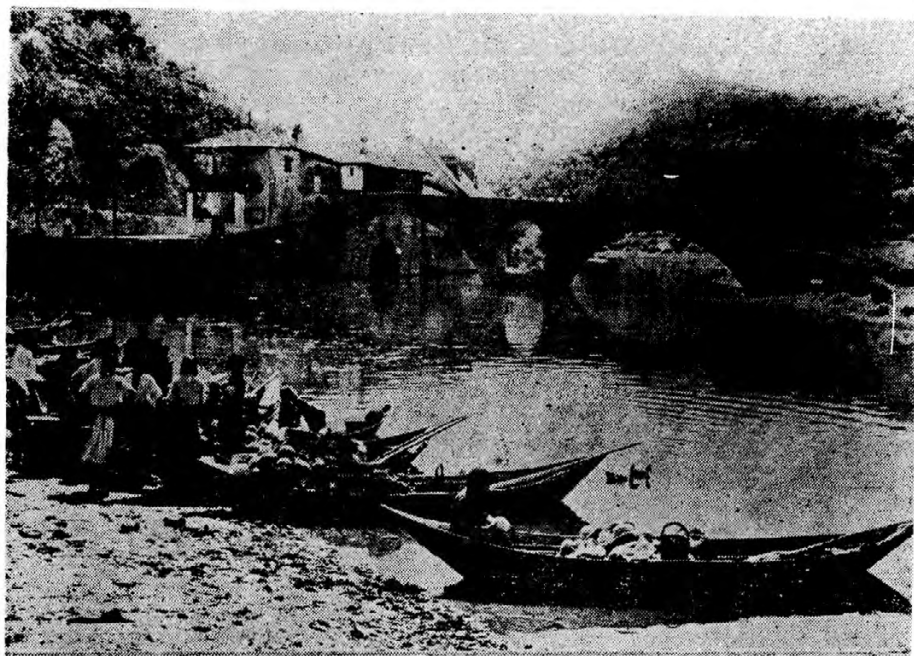
„Око“ Волач

„Око“ Рањ

Жабљак у вријеме високог водостаја

Пристан на Ријечи Црнојевића

Лов великим укљевним грибом, на примјер, изгледа овако: величина гриба и запремина воде са јатима укљева која се с њиме захвате захтијевају неколико радних операција уз учешће већег броја људи са потпуно одређеним улогама. Прије свега, одређено лице мора да руководи спуштањем гриба. Оно са узвишеног мјеста, пратећи положај и кретање риблиг јата, упућује рибаре на правце и вријеме спуштања гриба, а гриб се спушта када се установи да се укљева највише сјатила на средини риболовишта, односно тзв. „брота“. Тада веслачи на лабама брже-боље грибом полукружно опкољавају сјаћену масу укљеве, и то најприје са оне стране према којој риба може најлакше да побјегне. Држећи затим горњи руб гриба на кљуновима чунова да не би потонуо, почиње конопима брзо извлачење мреже према обали. Само извлачење је, с обзиром на велику тежину загрибљене рибе, доста тежак посао. Грибом обично једновремено рукује око 200 ловаца⁸.

У лову укљевном мрежом која се може користити на свим погодним мјестима, такође се употребљавају лабе. Таква мрежа се, са каменим тегом по средини, ради усидравања, разапне између два дрвета или пободена колца. Чуновима се обично спушта увече, а вади ујутро. При кретању, укљева у њу увуче главу и закачи се шкргицама или предњим перајима. Каткада рибари ноћу и по неколико пута ваде мреже. Чине то кад знају да укљеве има више. Тада је пљаскањем весала по води сатјерују према мрежи, па се појединим извлачењем мреже може уловити и по неколико хиљада комада. Вађење укљеве из мреже називају — плијевљење. На овај начин уловљена укљева је обично већа, па је, за разлику од оне што је уловљена грибом (грибарица), називају мрежарицом.

Исто тако, и лов тзв. малим грибом обавља се групно. Њиме се са чунова опкољава и вади риба широм језера, тачније тамо гдје се зна да се она више или мање сакупља, особито укљева. Ради лакшег извлачења улова на таквим мјестима се претходно побију два стуба, или се умјесто њих по двије лабе чвршће усидре.

И при употреби мрежа којима се лове друге врсте рибе (крап, пастрмка, скобаљ и др.) потребно је учешће одређеног броја рибара. Појединци или још чешће парови могу успјешно да лове само мање количине рибе, и то са поменутиим мањим мрежама, које се користе помоћу дршке, као и са тзв. непомичним направама.

Упоредо са усавршавањем алата и начина риболова и улов се стално увећавао. Стога се временом јавила потреба чувања

⁸ Види опширније: П. А. Ровински, исто, II, 1, с. 720—731. Ровински наводи да је у децембру 1891. године одједном било уловљено 60 миљара, односно око 30.000 килограма рибе „тако да су је вадиле из гриба три дана“. (Исто, с. 723); Ј. Лопичић, Борба КП за Цеклинске риболове, Историјски записи бр. 1, Титоград 1959, с. 226.

рибе као резервне хране. Како је укљева несумњиво одувјек имала доминантан удио у улову, то је логично претпоставити да је и начин њеног конзервирања, тј. сољења и сушења веома стар, што потврђују и средњевјековни историјски извори. Према њима укљева се још 1302. године отпремала у Апулију и 1312, као сува, продавала у Драчу⁹. К. Лиречек наводи да се из Скадарског језера извозила укљева и да се „у манастиру Студеници износила на трпезу о празницима риба из Зете и из Дунава“¹⁰.

Природно је претпоставити да се и тада, као и касније, па иако веома смањено и данас, риба солила и сушила у једноставно грађеним, најчешће сувомећним, малим кућама порећаним у близини самих риболовишта. Прве извјесне податке о њиховом броју налазимо код П. А. Ровинског, који каже да их је поткрај прошлог вијека на само три риболовишта било преко 150, односно на Плочи више од 59, на Базагору више од 40, а на Рању код села Превлаке 53¹¹. У тим кућицама изграђеним на комуници, направљена су камена корита, тзв. копање, у којима се риба чистила и солила. Пошто се припремљена укљева очисти, испере и проциједи, наниже се на врбово пруже и објеси о дугачке штапове испод којих се ложе мале ватре, подешене тако да више диме него пламте. При умјешно ложеној ватри, укљева се у оваквим сушницама може задимити и осушити за два, највише три дана. У припреми укљеве за сушење најважније је сољење. Према стручном мишљењу Б. Дрецуна¹², укљева треба да буде у саламури (8—10% соли) 36 часова, а само сушење треба да траје 48—73 часова, при температури од 40—50°C. Тако осушена, она не садржи више од 40—50% воде и може да траје око сто дана или дуже уколико се држи на мјестима у којима је температура од +2 до —50°C. На у основи исти начин вршена је прерада и конзервирање осталих врста рибе. Истина, могуће је, с обзиром на овдашње веома сунчано поднебље, да је риба, посебно крупнија, раније нешто више сушена на сунцу. Прије сољења она се на најбољи начин изреже и расклопи како би се у цјелини равномерно осушила.

Сем овог начина прераде рибе и њеног трајнијег коришћења, још један начин њеног искоришћавања показао се веома драгоцјеним и уносним. Ријеч је о прављењу вјештачког бисера од рибље, посебно укљевне крљушти. Добијање таквог бисера („essence d'Orient“) Млечанима је било познато још у XVI вијеку. Први, за сада познати помен о коришћењу тих искрљуштаних и очишћених танких и сребрнатих укљевних љуспица са Скадарског језера за вјештачки бисер, оставио је 1841. године Bartolo-

⁹ Д. Франетовић, исто, с. 485.

¹⁰ К. Лиречек, Историја Срба II, Београд 1923, с. 36, 59.

¹¹ П. Ровински, исто, с. 722.

¹² Б. Дрецун, Прерада укљеве на Скадарском језеру, Рибарство Југославије, бр. 4, Загреб 1952, с. 51.

тео Biasoletto¹³. А. Јовићевић пак наводи да је први покушај добијања сребра од крљушти укљеве на Ријечи Црнојевића учињен око 1908. године. Послије првог свјетског рата „фирме из Париза и Берлина послале су овамо своје људе да купују укљевну крљушт и да је усољену шаљу својим фирмама. При крају 1927. године инсталирана је на Ријечи Црнојевића фабрика за прераду укљевне крљушти и показало се да је ова индустрија постигла одличан успјех“¹⁴. Јовићевић претпоставља да је 1928. године количина произведене рибље крљушти прелазила 20.000 kg. Исте године, каже он, цеклинска риболовна заједница имала је око 1200 удионичара. Крајем тих тридесетих година, према казивању С. Лопчића, иста заједница је справљала 6.000 kg рибље крљушти¹⁵.

III

Најзад, питања традиционалних власничких права, тачније речено обичајно-правне регулативе у риболовима, посебно оним најбогатијим, била су предмет знатне научне пажње, нарочито од стране Валтазара Богишића који је као протагониста историјско-правне школе велику пажњу посветио колективним племенско-братственичким посједима, тј. комуницама¹⁶. Саобразно концепцији нашег саопштења, у овој прилици ћемо се осврнути на једну од најмаркантнијих и истовремено јединствену комуницу на води у Црној Гори, на Цеклинске риболове¹⁷. Не ула-

¹³ Д. Франетовић, исто, с. 483, 484.

¹⁴ А. Јовићевић, Риболов на Скадарском језеру, Записи III, јул—август 1928, с. 38.

¹⁵ С. Лопчић, исто, с. 85.

¹⁶ Чланом 709 Богишићев Општи имовински законик третира племе као правог имаоника „за све што се тиче опште племенске заједнице — комуна“. У наредном контексту наглашава се да је „у тој заједници најглавнија гора, паша и вода“ и да „племенским имањем управља племенски збор, или онај кога због договорно за то одреди“ (чл. 710). Збор је, дакле, најглавнији чинилац без кога би свака одлука била уперена против обичајног права, што би изазвало поремећај односа међу саплеменицима. Због тога се и о „имаоништву братства, ширих и ужих, о управи и уживању заједничке братственичке имовине треба владати по подобју правила која су о томе за племена постављена“ (чл. 714). Што се пак тиче питања из обичајног правила о неотуђивости комуничног посједа чл. 712 утврђује „да ниједан племеник не може ни продати, ни иначе уступити, одјелити своје право на племенску неподјељену имовину“. Овиме се уједно истиче карактер уговорених обавеза, према коме је „уједињена, слободна и истинита воља свију уговорника прави и главни темељ сваког уговора“ те „дје тога нема, нема уопште ни законита уговора“ (чл. 907). Према томе су, само општим договором племеници могли „да раздијеле неки дио и неку врсту племенског иметка (чл. 113). (Општи Имовински Законик за Књажевину Црну Гору, Цетиње 1888, с. 309, 241—242).

¹⁷ О заједници Цеклинских риболова аутор је написао посебну монографију, која је у Одјељењу друштвених наука САНУ примљена за штампу.

зећи детаљније у историјске околности у којима су Цеклињани од жабљачких Турака откупили односне риболове, назначићемо само чињеницу да су они, убрзо послје откупа, на свом племенском збору — 1735. године, усвојили Правилник о њиховом коришћењу, који гласи:

— „Да у риболовима има сваки цеклински дом једнака права како војвода и војник, тако и самохрана сирота;

— Да су риболови за навјек вјеков недјељива племенска заједница — комуница;

— Да се заједнички риболови не смију продавати, залагати, нити у мираз давати;

— Ако се цеклински дом из племена исели, његов дио остаје у племенској заједници све док се исељеник или његов потомак по мушкој линији у племе поврати, и

— Кључ свега, да је проклет и анатемисан од господ Бога и свега племена, сваки онај који би се дрзнуо рушити ову уставу“¹⁸.

Друкчији посједовни однос племена према задобијеној комуници, с обзиром на спољашње, и могло би се рећи, још више на унутрашње услове у којима су живјела староцрногорска племена, несумњиво није могао бити. Заједништво интереса усмјеравало је племена, често и по праву јачега, на стицање добара у колективном власништву. Преовлађујуће сточарство усмјеравало их је према планинским зонама испаше и шуме у којима су се могле оснивати комунице, које су пружале природну основу за цјелисходно, рационално организовање њиховог колективног коришћења. Годишњи турнуси изјављивања и сјављивања (издига и здига) стоке на „планину“ најефикасније су се у староцрногорским природним и друштвено-економским условима могли организовати на укомуњеним површинама. На тај начин је обичајно-правни режим колективног коришћења планине временом стекао чврсту традиционалну садржину која је, у смислу јачања аутономије племена, па и њиховог партикуларизма, имала крупну улогу. Такву традиционалну садржину стекли су и Цеклињани. Примјењујући је, први и једини, на комуници на води, они су јој увођењем могућих нових специфичних форми, сачували све темељне одлике. И овдје су, слично „планини“, периодични турнуси искоришћавања морали бити заступљени.

¹⁸ Тапија о куповини чувала се код потомака кнеза Марка Лопице (Лопичића) све док нијесу изумрли — средином прошлог вијека — када је нестала. Истовремено је загубљен и племенски уговор, сем наведеног текста. Он је сачуван захваљујући Михаилу Стругару, који га је записао од попа Пешике Машановића. Он га је имао у препису. Сви његови списи, међутим, сагорјели су кад и кућа му — 1864. године, на Горњем Цеклину. (Ј. Лопичић, Лопичићи — братство у Цеклину 1450—1970, Цетиње 1973, с. 19); А. Јовићевић, Скадарско језеро и риболов на њему, с. 222.

Аналогно летњем бујању планинских пашњака, овдје на води, у ревирима „ока“, у јесење-зимском периоду „бујала“ је, скупљала се риба, чије је масовно хватање претпостављало колективни рад. А такав рад је у свом еквиваленту резултирао и колективну и тадашњем племенском друштву одговарајућу равноправну потрошњу. Овим се, наравно, не може рећи оно што је у свом једностраном гледању ове и других комуница рекао Јаша Томић. Његова опсервација да овдје у Црној Гори „у Цеклинској нахији, на Ободској ријечи пониче нека врста комуница“¹⁹ је само привидна, јер нема реалну, што ће рећи ни научну основу. У патријархалним, разностепено сплемењеним заједницама старе Црне Горе, одговарајуће форме „потрошачког комунизма“ заснованог на комуницама је извјесно било, али само у мјери која занемарује диференцирану приватну својину чланова тих заједница. Овдје је заправо ријеч о специфичним рецидивима дјелимичне колективне својине, а не о неким општим закономјерним друштвеним облицима комунистичке својине. Комунице су коришћене као допунска својина приватним посједницима, а тенденција њиховог развоја водила их је ка самонегацији, односно ка ширењу и преовлађивању приватног посједа на рачун комуница.

Као вјерни израз дубоке традиције и укоријењеног обичајног права, први племенски договор Цеклињана о власништву и коришћењу присвојених риболова, сручен у пет ставова и касније се показао моћнији од свих писаних закона. Он је важио као прави путоказ нараштајима, који су временом били изложени узастопним тешкоћама, не само од Турака већ и од домаћих наредбодаваца и црквених поглавара, јер су и они и те како рефлектирали на риболове.

На укомуњеном простору који је углавном обухватао ток Ријеке Црнојевића и Каручки залив, са познатим риболовишћима — Граб, Плоча, Рањ, Базагур, Бурово и Калуђерово око, Каруч и Волач, у сезони улова укљеве било је забрањено ловити свима који нијесу били удионичари у комуници. Уједно је простор од Матова гувна до Чокала био одређен за оне племенике који нијесу могли долазити да лове на језеру. Племенски зборови одржавали су се сваке године на Митровдан (26. октобра) и на Марковдан (25. априла, односно 8. маја по новом календару) на Пејаку који се налази наспрам Рања и Базагура. Одржавани су, дакле, прије и послије ловне сезоне. На њима су подношени извјештаји о резултатима улова, разбрајани дијелови за идућу сезону и одређиване „стражнице“ за „бродове“ — обично

¹⁹ Ј. Томић, Црна Гора, Нови Сад 1908, с. 96. Кнеза Марка Лопицу послије успјешног откупа риболова племе је даровало са „триста рала најљешће земље“. Поклонило му је Васки луг, који се налази у језерском дијелу долине ријеке Црнојевића, између Превлаке, Баскоте и Злогоре. (Ј. Лопичић, исто, с. 19).

по једна по братствима. „Бродови“ су имали свога старјешину²⁰, а сваки од њих дијелио се на четири четвртине; свака од њих је такође имала свога главара, а све заједно једног (бродског) писара²¹. Писар је евидентирао уловљене количине рибе и водио остале економске послове. Скуп свих главара (од бродова и четвртина) писара и удионичара, обично старијих људи, звао се а м п о²². Он је у ствари био старјешинство риболова и његове одлуке су биле неприкосновене. На његовим састанцима прије почетка ловне сезоне, између осталог, разбројавани су удионичари који су у односној сезони имали право на дио од рибе. Према првобитној расподјели која се најдуже задржала (до 1835. године) удионичарем се сматрао сваки мушкарац старији од 14 година, који је могао да носи оружје. Гдје у породици таквог није било, њој се рачунао један дио. Те године племенски скуп је преиначио ову одлуку тако да се удионичарем сматрала свака мушка глава рођена до навече Митровдана (ако се родила сјутрадан то право није имала); породицама гдје их није било, такође је припадао један дио. Ово правило задржало се до првог разрађенијег правилника за Цеклинске риболове, усвојеног 1909. године, од када су једнаке дјелове добијали домови или вериге²³. За преступе, намјерне штете, кварове, недоличне испаде и сл. одговарало се пред племенским скупом. Ако је неко пријавио већи број дијелова него што је имао мушких глава у породици, кажњавао се обично са 80 круна или да плати 80 kg рибе. Истом

²⁰ Свако „око“ „има своју ближу границу, биљеге, међу које се брани и птица панути. То се зове брод“. (А. Јовићевић, исто, с. 223).

²¹ Раније, док је било мало писмених људи, писари су на симсијама (кампишу) или штаповима, зарезом биљежили број примања у риби.

²² Према предању, а м п о значи: величина, сопственост, заједница ратовања по Скадарском језеру, водено право. Ријеч ампо (хампо) највјероватније води свој основ из италијанске ријечи „Ампио“, од латинске „амплиус“ „просторан, опширан, обилан; скупштина, скуп, група, гомила“. У Црној Гори се каже: „бјеше се сакупио велик ампо људи и жена“. И још „Свети Петар благословио је Љуботињане кад се једно јутро врнуо велики хампо Цеклински с Пријевора да не пале (сусједно) село“. (У писму бригадира сердара Ника Шкрњова Кусовца објављеном у Записима, јун 1929, с. 366) ... „Турци су кнезу Данилу говорили: 'ти не можеш уклопити Цеклинско ампо, што чини чудо од нас по Скадарском језеру, то је држава у држави. Црна Гора не одговара за њихове борбе по Скадарском језеру'. Турци су још говорили: 'видимо Кнеже да ти не рачунаш Цеклињане, да су у твоју државу, кад ратују по води, већ онда кад ратују по суху'“. (Д. Франетовић, исто, с. 430).

²³ Ј. Лопичић, Цеклински риболови, Наше море, 3, Дубровник 1960, с. 136. В. Божишић каже да је сваки Цеклињанин (мушкарац) са навршених 15 година до почетка ловне сезоне имао право на једнак дио од улова без обзира да ли је учествовао у риболову или не. Будући да је због недостатка црквених матичних књига при одређивању година старости младићима долазило до неспоразума и спорова, око 1854. године, одлучено је да свака мушка глава, рођена на почетку ловне сезоне, има право на једнак дио од улова. (Зборник садашњих правних обичаја у Лужних Словена, с. 406).

казном кажњавани су они чије би се мреже нашле на забрањеном мјесту или у забрањено вријеме, односно у вријеме ловастаја. Они што су сматрали да су неправедно кажњени могли су да иду пред господара (црногорске владаре) да му се жале, да он ствар извиди. Најстрожије су кажњавани покушаји да племеници продају свој дио у риболовима неком иноплеменуку. Једанпут је „натраг 40 година, неки Цеклињанин продао свој дио једном Љуботињанину, па кад је за то чуо сердар цеклински и а м п о, умало што нијесу турили на њега гомилу. Та ствар судила се пред владаром, и спор се, с обзиром на цеклинску установу коју су сви владари од митрополита Саве Петровића — Његоша до кнеза Николе потврђивали, свршио у корист цеклинску“²⁴.

По одлуци племенског скупа, од почетка прошлог вијека се и свакој цркви у племену давао одређен дио у риболовима. Сем тога, у данима највећег грибљења у ловиштима, као по обичају, поклањала се одређена количина рибе свима који би се ту затекли као посматрачи. Обично су то били људи из околних крајева, нарочито из Љуботиња, Црмнице и Љешанске нахије. Наравно, не у великом броју. Истакнутијим посјетиоцима и гостима давали су поклоне од веће вриједности. Богишић је забиљежио да су таквима давали по пола лабе или цијелу лабу рибе, те да су је неки од њих, не могавши је носити, продавали по 50—60 талијера. Једном приликом су Павлу А. Ровинском поклонили већу пастрву, пет јегуља и пун кош укљева. Он је узео пастрву, а остало је једва одбио²⁵.

У смислу испомагања сиромашних, самохраних и невољних, а м п о је имао и овлашћење да, у случајевима када је који од племеника био презадужен, оставши без свега, у споразуму са свима — на „станку“²⁶, донесе одлуку да се таквome из сред-

²⁴ А. Јовићевић, исто, с. 230. „Кад су Цеклињани поднијели кнезу Николи на потврду своју установу: да нико у бродове не може имати дијела, ко није Цеклињанин, рекао им је кнез, као у шали: „а гдје је дио нашљедников“? Они су му одговорили „Ми смо сви божији и ваши.“ (Исто). Према народном казивању, тај дијалог је текао овако. Кад је кнез Никола посјетио Цеклињане на риболову Плоча 1871. године упитао их је да ли би дали дио у риболову његовом сину, насљеднику Данилу. На то је брзо одговорио Перо Нешков Драгојевић: хоћемо господаре, али нека ваш син постане Цеклињанин. Пратилац књажев, сердар Саво Јовићевић је додао, 'тако, већ никако', а господар је завршио: 'Па ви, драги моји Цеклињани, знате да је мој син, син племена Његоша, и да као насљедник припада свима Црногорцима'. Но Цеклињани ни насљеднику нијесу дали удео у риболовима.

²⁵ В. Богишић, исто, с. 497; П. Ровински, исто, с. 728.

²⁶ „Станак“ је у Црној Гори био особита врста збора на којима су племена рјешавала своје разне послове. „Цеклински станак је обично одржаван на Ријеци Црнојевића на Марковдан. Ту су се скупљали сви Цеклињани, били они рибари или не. Једни су другима подмиривали дугове; рибари су плаћали дјелове које су купили од оних који нијесу узимали учешћа у лову.“ (Д. Франетовић, исто, с. 435).

става комунице у одговарајућој мјери помогне. А м по је могао да му дозволи да извјесно вријеме лови и у бродским границама, како би се већим уловом боље помогао.

Са таквим својим битним одликама организација Цеклинских риболова се временом дубоко увријежила у народно осјећање правде и у патријархалну свијест о племенској солидарности. Први Правилник Одбора за Цеклинске риболове, за који се до сада зна, правилник разрађен и потврђен од државних органа (разумије се, послје оног наведеног, утемељујућег, из 1735. године), написао је својом руком Андрија Јовићевић, свакако уз консултацију са племеницима и сарадницима, који су га као чланови привременог одбора и потписали. Правилник је сачињен на Ријечи Црнојевића 25. новембра 1909. године. Састоји се из 29 чланова разврстаних у шест глава, по редосљеду: прва са своја два члана обухвата име и циљ Одбора, друга такође са два члана његово бирање и трајање, трећа са четири члана његове дужности и права, четврта такође са четири члана права и дужности управе Одбора, пета са петнаест чланова сједнице Одбора и шеста са два члана прелазне одредбе (или како у оригиналу пише „прелазна наређена“). У његовом задњем члану стоји „да овај Правилник ступа на снагу, када га надлежна власт потврди“. Потписали су га дванаест истакнутих племеника. У Архиву Црне Горе на Цетињу нашли смо заједно с Правилником и докуменат о његовом одобрењу од стране министра унутрашњих дјела (бр. 8970, Цетиње, 2. децембра 1909. године)²⁷.

Традиционално самопоуздање заједнице Цеклинских риболова нарочито се појачало у вријеме растућих социјалних промјена и сукоба. Поред поменутог Правилника из 1909. године свједоче то и уредбе које је овај колектив доносио 1921. и 1928. и нарочито Статут заједнице из 1935, као и Правила из 1937. године. Стичући искуство колектив је непрестано утврђивао ток и исход својих настојања. Подстицана прошлошћу, заједница Цеклинских риболова је, корацима чврсте традиције, себе упорно презентовала.

И заиста, све до свог добровољног укинућа 23. марта 1947. године, „уговорена воља“ ове заједнице била је у основи поштована. Тога дана, међутим, „Цеклињани су на свом племенском збору једногласно одлучили да се у духу Устава ФНРЈ Цеклински риболови прогласе општенародном тј. државном имовином“²⁸.

Но, као што је познато, на Скадарском језеру постоје и други бројни риболови. Развој њиховог коришћења и друштвено-економски статус што су га у прошлости имали, извјесно се разликује од овог што су га имали Цеклински риболови. У том

²⁷ АЦГ — МУД, 1909, 4337/2.

²⁸ Ј. Лопчић, исто, с. 137.

погледу, додуше, они до сада нијесу детаљно научно испитани. А научну пажњу и они, несумњиво, заслужују. На овом мјесту, у том смислу, подсјетићемо само на нека питања.

Ванцеклинска риболовишта припадала су појединим околним околностима, а нека од њих касније и неким племенима. Највеће право на ово или оно „око“ имала су сусједна, најближа насеља. Тако су сва села у Крајини имала по неко своје ловиште. Сеочани су, на примјер, временом, изузимајући братство Дабановиће, стекли искључиво право да лове у Радушком оку. Дабановићи су то право имали у Јасену. Крајем XVIII вијека, што силом што куповином од Турака, Црмничани су запосјели оближња ока и подијелили их њима ближним племенима. Тако су Дупиљани са Трновљанима имали колективно право риболова у Модром оку и Радушу (у Вучком блату). То право су користили наизмјенично, односно једне године једни а друге други. Додуше, пошто нијесу располагали ваљаним риболовним прибором, па и рибарским искуством, договорно су као најистакнутије риболовце ангажовали Врањинаше и Цеклићане, којима су учињене услуге надокнађивали трећином од укупног улова. На сличан начин су од доњољешанских села коришћена ловишта Биво и Шујица. „Годињани су помоћу Бољевића одржавали своју обалу Скадарског језера и ловишта на њој, а Бољевићи су опет преко Годињана имали најзгоднији пут и најближи прилаз к језеру и ка риболовима“²⁹.

На другој страни, у равној сјеверној ободној зони језера, становници Зете су се и у раније и у новије вријеме такође интензивно бавили и баве риболовом. У томе су им и одређене природне околности веома наклоњене. Поред близине и приступачности језера, посебно им је погодовало мријешћење крапа у току кога се у великим количинама креће по плићацима и луговима. Ради ефикаснијег улова „људи су се удруживали, склапали ловачка друштва, правили грибове и ловили заједнички“, каже А. Јовићевић (1926. године). Риболовна друштва оснивала су се у оквиру појединих села. Тако су, према Јовићевићу, тридесетих година овога вијека Мојановићи имали три друштва, Голубовши два, Бијело Поље два и Понари два, а Гостиље, Бистрица и Лајковићи једно. Мјештани Понара су тада и до недавно имали право на „лов рибе до Муљаге, испод Жабљака, на једном дијелу Горњег блата и свуда у луговима гдје су имали право испаше“³⁰. И на луговима, њивама и ливадама, плавленим у

²⁹ Ј. Ердџановић, Стара Црна Гора, САН, СЕЗ, књ. 24, Београд 1926, с. 203; А. Јовићевић, Риболов на Скадарском језеру, Записи, с. 36, 37; П. Радусиновић, Скадарско језеро и његов ободни појас, Титоград 1964, с. 95; види опширније у ауторовом раду — Насеља старе Црне Горе, прихваћеном за штампу у САНУ (фебруара 1978. године).

³⁰ А. Јовићевић, Зета и Љешкопоље, СЕЗ, књ. 23, Београд 1926, с. 418, 419.

јесењем и зимском периоду, која су у посједу осталих села Зете, нијесу „смјели ловити рибари из других села, већ су она позивала Врањинаше и Додошане, чувене рибаре на Скадарском језеру, да лове на њиховом земљишту и од ухваћене рибе примали двије петине“³¹.

Сем на самом језеру, запосједнута риболовишта постојала су и на ријекама његовог слива. На Морачи и Зети, рецимо, „постојало је, према непотпуним подацима око 100 вршишта“ (јазова у којима се риба више задржавала и ловила — П.Р.) у приватном (појединачном или групном) власништву, а на ријеци Ситници тридесет³². Питања власништва на њима и начина њиховог коришћења за науку су такође интересантна. Будућа истраживања и једних и других риболовишта свакако ће дати потпуније налазе и закључке.

Pavle S. RADUSINOVIĆ

BASIC TRAITS OF TRADITIONAL FISHING ON LAKE SKADAR

Summary

The population of relatively large littoral zone of Lake Skadar has been oriented to fishing practically since forever. Favourable natural conditions of the lake with the abundance of fish, have been the basis for recompensation of relatively unfavourable living circumstances in the surrounding karst hinterland. Directed towards permanent use of the lake as an wealthy resource of nourishment, the population has, through making of fishing means and their use, through the manner of fishing and fish storage, and especially through the forms of social, better to say, mainly collective organization of fishing and distribution of catch, in course of time, formed such forms of fishing which, due to habitual application lasting through centuries, attained the character of constitutive, undivisible traditional life and work of people of this area.

The objective of this report is to point and shortly discuss those forms, mainly classified into three categories. In first category there is the description of fishing tools their traits and use; the second one covers the forms of fishing and the domestic fish processing, and the third category the forms of traditional ownership rights and fishing organization.

Conditioned by natural and socio-historical facts, these three interdependent categories of fishing forms, although gradually disappearing since the end of last and especially the first decades of XX century, have rudimentarily been preserved until nowadays. Naturally, fishing devices were changing and modernizing most slowly, and depending upon them the ways of fishing and fish storage in handicrafts. For the category of traditional ownership rights in whose customary-juridical sphere the development of tribal community of Ceklin's fishings is pointed out with curiosity, it is characteristic that, although necessarily, it resisted relatively persistently and in basis was preserved until the radical general socio-economical changes, appearing in Yugoslavia after the Second World War.

³¹ Исто.

³² Исто, с. 421; Б. Лаковић, Воде, рибе и риболов Титограда, Титоград 1976, с. 43—45.

